

УДК 811.111'255

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ ІЗ РОЗУМОВИМИ ВАДАМИ

Медведєва А. О.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті зосереджено увагу на особливостях відтворення фонографічних стилістичних засобів на позначення мовлення персонажів із розумовими вадами в англо-українському перекладі на матеріалі роману Денієли Кіз "Flowers for Algernon". Розглянуто способи перекладу графонів як на основі паралельних вихідних способів словотворення, так і за допомогою лексико-граматичних компенсацій.

Ключові слова: графон, прийом перекладу, розумові вади, фонографічна стилізація, компенсація.

Медведєва А. А. Особенности воспроизведения речи персонажей с умственными недостатками. В статье рассматриваются особенности воспроизведения фонографических стилистических средств, определяющих речь персонажей с умственными недостатками в англо-украинском переводе на материале романа Дэниэлы Киз "Flowers for Algernon". Рассмотрены способы перевода графонов как на основе параллельных способов словообразования, так и за счет лексико-грамматических компенсаций.

Ключевые слова: графон, прием перевода, умственные недостатки, фонографическая стилизация, компенсация.

Medvedieva A. O. Specifics of rendering a mentally ill character's speech. The article deals with the specifics of rendering phonographic stylistic means representing a mentally ill character's speech in the English-Ukrainian translation on the material of the novel "Flowers for Algernon" by Daniel Keise. Different methods of translating phonological deviations both on the basis of parallel word-formative means and lexical and grammatical compensation are considered.

Key words: phonological deviation, method of translation, backwardness, phonographic stylization, compensation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останнім часом у сучасному перекладознавстві значно зріс інтерес до висвітлення низки лінгвістичних проблем, які раніше не потрапляли в поле зору дослідників. До цього кола питань долучається й, зокрема, таке явище, як графон.

Фонографічна стилізація на позначення мовленевих вад, або графон, є одним із найменш досліджених стилістичних засобів у бінарному англо-українському зіставленні. Теоретики перекладу не приділяли значної уваги вивченню цього явища. Пояснити це, на нашу думку, можна двома факторами: по-перше, графон як стилістичний прийом має різні традиції використання в англійській та українській літературах. В україномовній літературі графон використовується дуже рідко й в обмеженому діапазоні, натомість «в англійській літературі зображуються системні ознаки фонетичних комплексів просторіччя, вироблена відповідна розвинена система фонографічних засобів його передачі», що «надає можливість дослідникам говорити про різні стратегії й навіть різні традиції його репрезентації в художніх текстах» [5, 14]. По-друге, як у теоретичному, так і в практичному вимірах арсенал фонографічних засобів на позначення аномального мовлення персонажів обмежувався лише особливостями діалектної чи соціолектної вимови, які об'єктивно є найскладнішими для перекладу.

Отже, більшість фонографічних стилізацій в англо-українському перекладі традиційно втрачалася, що може підтвердити, наприклад, порівняльний аналіз п'яти перекладів роману М. Твена "The Adventures of Huckleberry Finn". Коли ми поглянемо на ці переклади, то спадає на думку те, ніби всі перекладачі міцно закарбували в пам'яті категоричний висновок К. Чуковського про те, що «в нашій мові не знайти жодних відповідників тим зламам і звихненням мови, якими рясніє першотвір. Кожного перекладача, навіть найсильнішого, очікує неминучий провал» [11, 135].

Проте сьогодні ми можемо спостерігати, що увага науковців до дослідження графону зростає, зокрема стосовно перекладу дитячого мовлення [12]. Відповідно, посилюється тенденція до переходу від тотальної компенсації до так званого паралельного відтворення графону на основі креативних рішень перекладача, що й визначає **актуальність** наукової розвідки.

Мета статті полягає у вивченні особливостей перекладацького відтворення графону як засобу характеристики персонажів із розумовими вадами. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати поняття «графон» у широкому філологічному контексті; визначити специфіку реалізації графону на позначення мовлення персонажа з розумовими вадами; дослідити особливості відтворення графону в англо-українському перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піонерами дослідження графону стали В. Кухаренко [6],

О. Мороховський [7], А. Сковородников [9], І. Арнольд [1].

В. Кухаренко, яка, власне, і започаткувала цей термін у мовознавстві, називає графон «стилістично значимим відхиленням від графічного стандарту чи орфографічної норми, що створює ефект автентичності й достовірності позначення індивідуальних чи діалектних порушень фонетичної норми» [6, 17].

О. Мороховський трактує графон як графіко-фонетичний засіб стилістики, в основі якого лежить графічне відхилення від нормативного написання [7, 57].

Натомість А. Сковородников характеризує графон як стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми [9, 1].

У визначенні І. Арнольд простежуються не лише формальні характеристики графону як «стилістично релевантного спотворення орфографічної норми», а й його функціональне навантаження, що «передає індивідуальні чи діалектні порушення фонетичної норми» [1, 146].

З огляду на праці впливових науковців стає очевидною важливість графону як стилістичного прийому, а тому далі в дослідженні ми проаналізуємо особливості його відтворення в англо-українському перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Графічно зафіксовані мовленнєві аномалії є складним явищем в аспекті перекладу, оскільки належать до «вічних» проблем перекладознавства, автоматично потрапляючи до категорії перекладацьких труднощів як різновид безеквівалентної лексики. Найвідоміше визначення безеквівалентної лексики наводять Є. Верещагін і В. Костомаров, на думку яких, «це слова, що слугують для вираження понять, відсутніх в іншій культурі та в іншій мові, слова, що належать до окремих культурних елементів, характерних лише для культури А, але відсутніх у культурі Б, а також слова, що не мають перекладу іншою мовою одним словом, такі, що не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать» [2, 53]. Оскільки таке визначення є досить довгим і потребує глибокого розуміння, дослідники С. Влахов та С. Флорін діють дещо інакше, просто заявляючи, що «до безеквівалентної лексики належать ті одиниці, що не мають із тих або інших причин лексичних відповідників у мові перекладу» [10, 43]. У перекладознавстві безеквівалентну лексику часто й неправомірно обмежують культурно-специфічними одиницями, відомими під терміном «реалія», втім графони як прояви індивідуально-авторського словотворення так само мають бути зараховані до цієї категорії.

Питання щодо перекладності/неперекладності графону є суперечливим, оскільки думки науковців із цього приводу дуже різняться. Наприклад, відомі перекладознавці радянської доби взагалі заперечували його перекладність: «Додаткові труднощі для забезпечення всебічного розуміння рецептором перекладу повідомлення, що передається, можуть виникати у зв'язку з наявністю в тексті оригіналу відхилень від загальнонаціональної норми вихідної мови, використанням там таких субстандартних форм, як територіально-діалектні, соціально-діалектні та контаміновані, тобто такі, що імітують мовлення іноземців» [4, 216].

На думку В. Гака, фонографічні стилізації мають чітко виражене національне забарвлення, тому можливість їх паралельного відтворення засобами іншої мови є досить проблематичною: «Через низку лінгвістичних причин під час перекладу графону неминучі великі втрати, які лише частково можуть бути компенсованими перекладацькими ремарками та коментарями» [3, 38].

Найбільш категоричною з усіх є позиція К. Чуковського, який стверджував, що «перекладаючи просторіччя чи діалекти, необхідно використовувати нейтральні слова та вирази, щоб не привнести в художній світ твору «чужих» національних особливостей» [11, 174].

Спираючись на таке теоретичне підґрунтя, довгий час головною стратегією відтворення фонографічних стилізацій у вітчизняній практиці перекладу вважалась лексико-граматична компенсація, внаслідок чого виникло таке поняття як «пригладжений переклад». Проте така стратегія має низку недоліків, оскільки зумовлює значні стилістичні й прагматичні втрати під час перекладу. Тому перекладачі-практики гостро відчували необхідність запровадження стратегії відтворення графону паралельними засобами, яка б дала змогу уникнути небажаних спотворень на рівні образної системи першотвору.

Кілька слів треба сказати про лінгвістичний статус графону, усвідомлення якого є запорукою його перекладності. Лексикалізовані мовленнєві стилізації вимови доцільно ототожнювати з оказіоналізмами – словами для вживання в конкретному випадку, які «не увійшли в загальнолітературну мову» [8, 151]. Перекладність оказіоналізмів уже давно доведена перекладацькою практикою, хоча й має відносний характер. У зв'язку з цим важливим є внутрішнє розшарування графонів на основі функціонального критерію. Тут зазвичай виділяють таке:

1) особливості мовлення, зумовлені фізичним та емоційним станом і віковою несформованістю мовця (дефекти мовлення, стан сп'яніння, стан афекту, дитяче мовлення);

2) особливості мовлення, зумовлені соціально-регіональною стратифікацією мови (соціолекти, просторіччя, діалекти);

3) особливості мовлення, зумовлені зіткненням двох мов (іноземний акцент) [6, 18].

Очевидно, що графони першої та третьої групи мають загальнолюдський характер і не є носіями національно-культурної специфіки, на відміну від одиниць другої групи. Інакше кажучи, ми можемо легко уявити, що в кожній спільноті є своє уявлення про те, як перекидають слова маленькі діти, а будь-який пересічний англієць чи американець легко зможе показати, як (на його думку!) говорить англійською німець, француз чи китаєць. На противагу цьому, фонетичні особливості вимови мешканців американського півдня чи лондонських кокні не так уже й легко уявити в україномовному варіанті, не наражаючись почути при цьому, як розмовляють галичани чи слобожанці.

Проте варто розуміти, що проблема нестандартного мовлення є не тільки мовною, а й літературною, культурною, естетичною та психологічною, а

отже, має вирішуватися з урахуванням усіх її релевантних аспектів.

Матеріалом дослідження є графони на позначення мовлення розумово відсталих персонажів, які мають бути зараховані до першої категорії. Отже, згідно з нашою гіпотезою, хоча вони й не мають відповідників у мові перекладу, для них у більшості випадків можна створити аналог на основі того ж способу оказіонального словотвору, що був задіяний автором оригіналу. Тут перед перекладачем відкривається безліч можливостей у здійсненні перекладу, тож можна впевнено стверджувати, що якість перекладу залежить від креативності й рівня професійної майстерності перекладача.

Далі в дослідженні спробуємо дослідити креативність і професійність перекладача В. Шовкуна, який спробував відтворити в перекладі мовлення розумово неповноцінної людини на матеріалі роману Денієли Кіз "Flowers for Algernon". Головний герой книги Чарлі Гордон – 32-річний чоловік із розумовими вадами, який працює прибиральником на фабриці й добровільно бере участь в експерименті з покращення інтелекту. Особливість мовлення головного героя полягає в тому, що він пише все так, як чує. Відповідно, таке мовлення рясніє орфографічними та синтаксичними помилками, що свідчить про порушення норм правопису.

Проаналізуємо ж детально, які прийоми використовує перекладач для відтворення такого аномального мовлення в українському перекладі й чи відтворює взагалі. Розглянемо приклад:

Dr Strauss askd me how come you went to the Beekman School all by yourself Charlie. I said I dont rimembe. Prof Nemur said but why did you wont to lern to reed and spell. I tolld him becoz, all my life I wontid to be smart and not dumb and my mom always tolld me to try and lern just like Miss Kinnian tells me but its very hard to be smart and even when I lern something in Miss Kinnians class at the school I forget alot.

Приєм, використаний автором, є доволі простим, але ефективним: для отримання бажаного результату (для передачі мовлення розумово відсталого персонажу) він у деяких лексемах редукує певні голосні та приголосні літери, наприклад, 'askd' замість 'asked', голосний *e* в закінченні *ed* на позначення минулого часу зникає або змінюється *id* 'wontid' замість 'wanted'. Під час вимови лексеми *remember* «німа» літера *r* зникає, а ненаголошений *e* звучить нечітко, тому автор замінює його на *i* ('rimembe' замість 'remember'). Також автор, враховуючи особливості англійської фонетики, зокрема те, що літера *a* після літери *w* вимовляється як [o], *a+ll*= [ol], *a+u*=[o] та *s* у позиції між голосними звучить як [z], змінює голосний *a* на *o*, на кшталт 'wont' замість 'want', 'tolld' замість 'talled', 'becoz' замість 'because'. Саме такі фонетичні деформації лексем, на думку автора, найкраще демонструють особливість мовлення Чарлі. Окрім фонографічної стилізації, автор застосував у цій ситуації й інші засоби персоналізації, зокрема порушення правил граматики та повну відсутність знаків пунктуації. У поєднанні один із одним усі ці засоби характеризують таке мовлення, яке ніби нагадує «потік свідомості»:

літературний герой говорить такою дивакуваною мовою, що начебто й сам не розуміє, про що.

Український переклад:

Дохтор Штраус спросив мене як я потрапив до школи Бекмана Чарлі власними зусиллями. Я сказав шо не помню. Професор Нямур запитав мене чому мені захотілося читати й правильно писати. Я сказав йому томушо все життя я хотів бути умним а не тупим і моя мати завжди казала щоб я старався та коли я навіть чогось навчався у школі міс Кінніан я швидко все забував.

Ми бачимо, що в перекладі відтворені не всі намагання автора, оскільки перекладач керувався особливостями української вимови, намагаючись знайти такі одиниці, порушення правопису яких видавалося б природним україномовному реципієнтові. Зокрема, у перекладі з'являються штучно деформовані лексеми «дохтор» і «професор», які відсутні в оригіналі, але саме в такому вигляді можуть проілюструвати мовлення недалекогі в розумовому плані людини. Також помітні додаткові засоби мовленнєвої стилізації, зокрема певні русизми («спросив», замість «запитав», «помню», замість «пам'ятаю», «умний», замість «розумний»). Можемо вважати, що перекладач свідомо використав такі лексеми для відтворення малограмотного мовлення, які є притаманними мовленню неосвічених соціальних груп населення. Тим більше відомо, що своєрідним «джерелом натхнення» для українських перекладачів при відтворенні соціолектів може бути таке суперечливе явище українського філологічного сьогодення, як суржик, який є «символом здеградованого, убогого духовного світу людини» [6; 7]. Також спостерігаємо використання перекладачем українських просторічних форм «тому шо» чи «шо» для відтворення фонетично деформованої лексеми «becoz», що є проявом компенсації. Порушення пунктуації під час перекладу збережено. Тож із цього прикладу зрозуміло, що перекладач використовує прийом часткового відтворення фонографічних стилізацій у перекладі, доповнюючи їх різноманітними лексикограматичними компенсаціями.

Наступний приклад ілюструє, на нашу думку, дещо невдалу спробу відтворити аномальне мовлення героя під час перекладу:

He said Miss Kinnian tolld him I was her bestist pupil in the Beekman School for retarded adults and I tryed the hardist becauz I reely wontd to lern I wontid it more even then pepul who are smarter even then me.

Зокрема, в оригіналі ми бачимо, як автор застосовує різноманітні й фонографічні, і граматичні порушення для достовірності зображення мовлення героя, а саме: продовжуючи демонструвати особливість мовлення свого героя, який усе пише так, як чує, автор створює графони *tolld*, *tryed*, *becauz*, *reely*, *wontid*, *lern*, *then* відповідно до норм фонетики англійської мови; граматичні порушення спостерігаються в неправильному утворенні прикметників найвищого ступеня в англійській мові: *bestist*, замість *the best*, *hardist*, замість *the hardest*.

Український переклад:

Він сказав, що міс Кінніан сказала йому я найкращий учень у школі Бекмана для недорозвинен-

них учнів і найбільше стараюся бо справді хочу навчитися грамоти хочу навіть більше аніж люди тямовитіші ніж я.

У перекладі ж будь-які намагання автора ігноруються взагалі. Жодних фонетичних деформацій не спостерігається, проте є одне порушення граматики – лексема *тямовитий* в українській мові не утворює найвищий ступінь порівняння з додаванням суфіксу «-иш», правильно буде «більш тямовитий».

Розглянемо наступний приклад.

I never tell lies any more because when I was a kid I made lies and I always got hit. Жодних графонів автор не використав.

Переклад: *Я більше ніколи ни бришу томушо коли я був дитиною я брихав і мене за це лупцювали.*

У перекладі ж спостерігаємо доволі цікаву картину. Перекладач використовує фонетично деформовані лексеми в перекладі в тих місцях, що є абсолютно фонетично правильними порівняно з текстом оригіналу, вдаючись так до дискантної компенсації. Такий підхід є абсолютно виправданим, адже дає змогу досягти природності звучання перекладу. Для максимально точної імітації української вимови слів він нібито створює «штучну» мову в мові та використовує «ни бришу», замість «не брешу», «дитиною», замість «дитиною», «брихав», замість «брехав», «мене», замість «мене».

У наступному прикладі простежується ще одне цікаве лінгвістичне явище:

Burt Selden took me to a diferent place where they make spearamints.

Автор деформував лексему *different*, написавши з однією літерою *f*, а також, замість правильної графічної репрезентації лексеми *experiments*, відтворив *speariment*. Припускаємо, що використав таке

цікаве явище, як помилкову (хибну або народну) етимологію, під якою розуміється хибне розуміння походження або значення слів, коли їй на основі випадкової формальної подібності або тотожності з іншими, більш знайомими, словами помилково прописуються аналогічні значення чи мотивації. Такий стилістичний засіб найчастіше представлений у мовленні малоосвічених людей або тих, хто має розумові вади. Тому не дивно, що Чарлі, замість складної для себе *experiment*, використовує її звукову подібність *spearimints*, на основі складання слів *spear* і *mint* (*spearmint* – «м'ята кучерява», а також назва популярної жувальної гумки). Отже, автор неначе відкриває завісу над мисленням героя, який, не знаючи правильного варіанта, проводить свої аналогії, записує це слово, враховуючи вже набуті знання щодо правопису тих чи інших слів.

Український переклад:

Берт Селден він повів мене в інше місце де вони роблять сперименти. Хоча в цьому варіанті складне слово іншомовного походження дещо деформовано, ефект псевдоетимології повністю втрачається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене нами дослідження дає змогу констатувати, що сучасні українські перекладачі, усвідомлюючи важливість фонографічних стилізацій як засобів характеристики персонажів у художніх творах, часто вдаються до різноманітних прийомів їх перекладу творчого характеру, поєднуючи паралельні засоби творення графонів із більш традиційними лексико-граматичними компенсаціями. Перспективою подальшого дослідження є вивчення особливостей відтворення інших різновидів фонографічних стилізацій мовленнєвих аномалій в англо-українському перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика декодирования / И. В. Арнольд. – М. : Флинта, 1998. – 243 с.
2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
3. Гак В. Г. «Коверкание» или «подделка»? (Об одном опыте перевода варваризмов) / В. Г. Гак / Тетради переводчика. – М. : Международные отношения, 1996. – Вып. 3. – С. 38–44.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Куликова М. Н. Фонографическая стилизация речи (на материале перевода англоязычной литературы на русский язык) : автореф. дис. ... канд. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. Н. Куликова. – СПб., 2011. – 20 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : [учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.»] / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1998. – 192 с.
7. Стилистика английского языка / [А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко]. – К. : Вища школа, 1984. – 236 с.
8. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
9. Сковородников А. П. Графон / А. П. Сковородников / Речевое общение : специализированный вестник / под ред. А. П. Сковородникова. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 2002. – Вып. 4 (12). – С. 205–208.
10. Флорин С. Муки переводческие / С. Флорин. – М. : Высшая школа, 1983. – 184 с.
11. Чуковский К. И. Высокое Искусство / К. И. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1968. – 384 с.
12. Яковлева М. А. Компенсация при передаче детской речи : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. А. Яковлева. – М., 2008. – 130 с.